

FRANÇOIS-RENÉ DE CHATEAUBRIAND

Utazás Amerikában

(részlet)

François-René de Chateaubriand francia író és politikus (1768–1848) 1791 áprilisában amerikai utazásra indult, ahonnan 1792 elején tért vissza. Útja során Philadelphiában találkozott George Washingtonnal, aki akkor az Egyesült Államok elnöke volt. Az alábbiakban közöljük a találkozást leíró, illetve a George Washington és Bonaparte Napóleon összehasonlításának szentelt oldalak magyar fordítását.¹

„Amikor megérkeztem Philadelphiába, a nagy Washington éppen nem tartózkodott ott, így mintegy két hetet várnom kellett rá. Végül megérkezett, és láttam, miként robog végig a városban négy tüzes, laza gyeplőn tartott ló által húzott kocsijával. Akkori elképzeléseim szerint Washingtonnak szükségszerűen Cincinnatusra kellett volna hasonlítania,² és a hintón robogó Cincinnatus képe valahogy nem illett az időszámításunk előtti 296. év köztársasági Rómájába.³ A diktátor Washington különbözne egy, az eke szarvát tartó és ökreit ostorával nógató vidéki földművestől? Amikor viszont megjelentem nála, hogy ajánlóleveleimet átnyújtsam, a régi rómaiak egyszerűségével fogadott.

Egy kicsi, angol stílusban épült, a körülötte állókhoz hasonló ház szolgált az Egyesült Államok elnöki palotájául. Sehol sem láttam öröket, de még szolgákat sem. Kopogtatásomra egy fiatal cseléd lány nyitott ajtót. Megkérdeztem tőle, hogy a tábornok otthon tartózkodik-e. Igenlően válaszolt. Erre közöltem vele, hogy levelet hoztam neki. A cseléd lány megkérdezte, hogy hívnak, ám mivel nevem angolul csak igen nehezen ejthető ki, meg se bírta jegyezni, és végül csak ennyit mondott: »Walk in, sir« (Kerüljön beljebb, uram). Ezután elindult előttem ama szűk és hosszú folyosón, amely az angol házakban az előszoba szerepét tölti be, majd bevezetett egy fogadószobába, s arra kért, várjam meg a tábornokot.

Nem voltam különösképpen meghatódva. Sem a lelki, sem a pénzbeli nagyság nem tud igazán befolyásolni; az előbbit csodálom, ám nem érzem tőle magamat kevesebbnek, míg a másik inkább részvétet, mintsem tiszteletet ébreszt bennem. Engem emberi arc sohasem tudna zavarba hozni.

¹ A fordítás alapjául szolgáló francia szöveg: Chateaubriand, François-René de: *Voyages en Italie et en Amérique*. Paris, Pilloy frères, 1850. 42–43.

² A római egyszerűség és erkölcsösség mintaképének tekintett Lucius Quinctius Cincinnatus Kr. e. 460-ban az elesett Valerius consul helyettesítette, majd visszavonult földjére. 458-ben diktátornak kérték fel, és tizenhat napig tartó uralma alatt kiszabadította Minucius konzult, fényes győzelmet aratott Róma ellenségei felett, majd tisztségéről lemondva visszatért földjére.

³ Az évszám vélhetően utalás a harmadik samnisi háború kimenetelét eldöntő Sentium melletti csata időpontjára (ezzel vált Róma Közép-Itália urává), illetve a plebejusok egyenjogúsításért vívott (287-ben eredményesen végződött) küzdelmére.

Néhány percnyi várakozás után megjelent a tábornok. Magas termetű, inkább nyugodt és hűvös, mintsem nemes arckifejezésű férfiú állt előttem. Hasonlított a róla metszeteken terjesztett képekre. Csendben átnyújtottam leveletem, ő felnyitotta, az aláírásra pillantott, majd felkiáltott: »Amand ezredes!« Ő így nevezte La Rouairie márkit,⁴ és a márki is ezen a néven írta alá levelét.

Leültünk, és én több-kevesebb sikerrel elmagyaráztam neki utazásom indítóokát. Csak egyszótagú francia vagy angol szavakkal válaszolt, és bizonyos csodálkozással hallgatott végig. Észrevéven ezt, kicsit erőteljesebben megjegyeztem: »Azért jóval könnyebb feladat az északnyugati területek felfedezése,⁵ mint az, amit Ön csinált, amikor egységes nemzetet hozott létre.« »Well, well, young man« – kiáltott fel, s kezet nyújtott. Meghívott másnapra vacsorára, és azzal elváltunk.

Másnap pontosan érkeztem. Csak öten vagy hatan voltunk, és a beszélgetés csaknem kizárólag a francia forradalom körül forgott. A tábornok felmutatta a Bastille egyik kulcsát. A Bastille-kulcsok másolatai abban az időben világszerte árusított jelentéktelen játékszerek voltak, és ha Washington hozzám hasonlóan látta volna Párizs mocskában a *Bastille ostromának igazi hőseit*, sokkal kevésbé csodálta volna ezt a becses ereklyét. A forradalom ereje és fontossága nem az ilyesfajta véres orgiákban testesült meg. 1685-ben a nantes-i ediktum visszavonását követően⁶ ugyanez a Saint-Antoine⁷ negyedbeli csöcselék éppolyan buzgalommal rombolta le a charentoni protestáns templomot,⁸ mint tette azt 1793-ban a katolikusok Szent Dénes templomával.⁹

⁴ Helyesen: *Armand ezredes*. Armand-Charles Tuffin, La Rouërie (vagy La Rouairie) márkija (1751–1793) az amerikai függetlenségi háborúban 1776-tól George Washington parancsnoksága alatt harcoló francia nemes. Saját vagyonából fizetett önkéntesekből toborzott egysége 1779 végétől az *Armand's Partisan Corps (1st Partisan Corps)* nevet viselte. 1784 nyarán visszatért Franciaországba, de továbbra is kapcsolatban maradt George Washingtonnal. A forradalom iránti kezdeti lelkesedését hamarosan ellenszenv váltotta fel, és 1791-ben már a breton monarchista összeesküvők vezére. Az összeskűvés felfedezése ellenére nem sikerült elfogni, halálát mellhártya- vagy tüdőgyulladás okozta.

⁵ Chateaubriand amerikai útjának bevallott célja az akkori Egyesült Államok északnyugati vidékének (az Erie-tó, a Szent Lőrinc-folyó és az Atlanti-óceán által határolt terület) bejárása és feltárása volt.

⁶ 1685 októberében XIV. Lajos francia király (1643–1715) fontainebleau-i ediktumával visszavonta a IV. Henrik (1589–1610) által a nantes-i ediktumban (1598) a francia protestánsoknak biztosított vallásgyakorlási jogot, és a katolikus vallást nyilvánította a Francia Királyság kizárólagos vallásává. A nantes-i ediktum visszavonásának előzményeiről és következményeiről lásd Szász Géza: *A francia állam és a protestánsok a 17. században – túréstől tiltásig*. Aetas, XVI. évf. (2000) 1–2. sz. 39–61.

⁷ A Saint-Antoine (Szent Antal) negyed a középkor vége óta kézművesek által lakott, Párizs keleti felében, a Bastille közelében található városrész, 1789-től a Párizsi Kommun leveréséig (1871) szinte valamennyi párizsi forradalmi megmozdulás vagy lázadás kiindulópontja és utolsó mentsvára.

⁸ A Párizs közvetlen határánál, a Szajna és a Marne összefolyásánál fekvő Charenton-le-Pont községben építették fel a nantes-i ediktum kihirdetését követően a párizsi protestánsok templomát. (Az ediktum értelmében Párizs falain belül nem volt engedélyezett a protestáns vallás gyakorlása.) Lerombolása szimbolikus jelentőséggel bírt a francia protestánsok számára is. (A Berlinbe menekülő francia protestánsok templomát például) a charentoni templom mintájára építették 1701 és 1705 között.

⁹ 1793. július 31-én Barère, a Nemzeti Konvent tagja azt javasolta, hogy a Tuilériák ostromának (1792. augusztus 10.) az évfordulója tiszteletére tisztítsák meg a Párizs melletti Saint-Denis bazilikát az ott eltemetett királyok és családtagjaik tetemétől. A kora középkor óta királyi temetkezőhe-

Este tízkor búcsúztam el vendéglátómtól. Többé már nem is láttuk egymást, mivel ő másnap vidékre indult, én pedig folytattam utamat.

Így történt tehát találkozásom azzal az emberrel, aki egy egész világrészt tett szabaddá. Washington még azelőtt meghalt, hogy utazásom híre elterjedt volna. Teljesen ismeretlen voltam számára; ő akkor ragyogott a legteltesebb fényvel, míg én a homályban rejtőztem. Lehet, hogy nevemet másnapra már el is felejtette, de még így is boldog lehetek, hogy egyáltalán rám nézett. Ez az érzés egész későbbi életemben elkísért; a nagy emberek tekintetének márcsak ilyen a hatása.

Azóta volt alkalmam látni Buonapartét is, s így a gondviselés megmutatta nekem azt a két férfiút, akit szeszélye koruk vezéralakjává tett.

Ha összevetjük Washington és Buonaparte tulajdonságait, azt mondhatjuk, hogy az előbbi kevésbé volt emelkedett szellem, mint a másik. Buonapartével ellentétben Washington nem Nagy Sándor vagy Julius Caesar emberek felett álló fajtájából való. Személyében nincs semmi rendkívüli, nem szerepel sehol, nem harcol korának legügyesebb hadvezérei és legnagyobb monarchái ellen, nem szel át tengereket, nem járja be a világot Memphistől Bécsig vagy Cádiztól Moszkváig. Ő inkább egy maroknyi embere élén honvédő harcot vív egy történelem és dicsőség nélküli földön, a családi otthonok szinte érinthető közelségében. Nem bocsátkozik olyan küzdelmekbe, amelyek Arbela¹⁰ és Pharsalus¹¹ véres diadalait idézik, nem dönt le trónusokat a célból, hogy romjaikon újabbakat hozzon létre, *nem hág lábával királyok nyakára*, s nem üzenet ilyesmiket a palotája előcsarnokában várakozó uralkodóknak: »Ha sokáig váratnak magukra, Attila unatkozni fog.«¹²

Washington tevékenységét egyfajta csend övezi. Ő maga is megfontoltan cselekszik, mintha az eljövendő szabadság hírnöke lenne, s félne, hogy kapkodásával éppen azt tenné tönkre. Ez az új embertípushoz tartozó hérosz nem saját, hanem országa szerencséjének kovácsa, s nem játszhat azzal, ami nem az övé. Ám ebből a félhomályból erős fény világít. Ha felkeressük azon ismeretlen erdségeket, ahol Washington kardja villant, sírok helyett egy új világot találunk. Washington igazi harctéri trófeája az Egyesült Államok megszületése volt.

Buonaparte egyáltalán nem hasonlít a komor amerikaihoz. Régi földön harcol, fény és zaj övezi ténykedését, és csak saját hírneve érdekli, csak saját sorsával törődik. Úgy tűnik, tudja, hogy küldetése rövid lesz, hogy a magasból lezúduló ár hamarosan áthömpölyög rajta, s ezért siet mértéktelenül kiélvezni dicsőségét, mintha csak a letűnő ifjúságról lenne szó. Homérosz hőseihez hasonlatosan egyetlen ugrással be akarja járni az egész világot, mindenütt felbukkan, minden nép történelmébe bele akarja írni a nevét. Futás közben csak úgy dobálja a királyi koronákat családtagjainak és katonáinak, és siet mindenben, építkezésben, törvénykezésben és a győztes csatákban is. Mintegy a világ fölé hajolva egyik kezével elsöpri a királyokat, a másikkal leüti a forradalom óriását; ám az anarchia felszámolásával megfojtja a szabadságot, s utolsó csatájával ő maga is fogollyá válik.

lyül szolgáló bazilika megrongálására 1793 augusztusában és októberében került sor. Chateaubriand reakciójáról részletesebben lásd Hahner Péter tanulmányát ebben a számban.

¹⁰ Arbela (ma Erbil iraki város) mellett Kr. e. 331-ben Nagy Sándor fényes győzelmet aratott III. Daireiosz perzsa király serege felett, majd Ázsia királyának kiáltotta ki magát.

¹¹ Pharsalus (ma Farszala görög város) mellett győzte le Julius Caesar Kr. e. 48-ban a római szenátus Pompeius által vezetett seregét.

¹² Chateaubriand itt Pierre Corneille 17. századi színműíró *Attila* című drámájának kezdősorait idézi. A teljes szöveg: „[Attila:] Nem jött el hozzánk a mi két királyunk? Mondják meg nekik, hogy/ ha sokáig váratnak magukra, Attila unatkozni fog./s ha én kéretem őket, sietniük kell.” Corneille, Pierre: *Attila*, I. 1.

Mindenki elnyeri tettei méltó jutalmát. Washington függetlenséghez juttat egy egész nemzetet, s amikor visszavonultságában örökre lehunyja szemét, minden honfitársa megkönnyezi és valamennyi nép megbecsülése övezi.

Buonaparte elvette egy nemzet függetlenségét. Bukott császárként száműzetésbe kényszerül, s a rettegő földrész még az óceánt is kevésnek tartja megfékezéséhez. Míg ő elyengülve és sziklájához láncoltan küzd a halállal, Európa nem meri letenni a harcra kész fegyvereket. Amikor meghal, halálhírének közzététele ugyanazon palota kapujánál, ahol ő anynyi temetést rendelt el, még csak megállásra vagy csodálkozásra sem készíti az arra sétáló polgárokat. Mit is sirathatnának benne?

Washington köztársasága máig fennáll, Buonaparte birodalma pedig romokban hever. Mindez ama francia két utazása között történt, aki a második alkalommal egy hálás nemzetet talált ott, ahol korábban néhány elnyomott telepeseért küzdött.

Washington és Buonaparte is egy köztársaság gyermekei voltak, mindketten a szabadság szülöttei; ám míg egyikük hűséges maradt hozzá, a másik elárulta. A választásukból fakadó végzet eltérő jövőt hozott számukra.

Washington neve örökre egybeforr a szabadság gondolatával, s az emberi faj történetének új korszakát jelzi.

Buonaparte nevét is emlegetni fogják a jövő nemzedékek, ám e névhez nem fog áldás tapadni, és csak a kisebb vagy nagyobb zsarnokok fognak rá hivatkozni.

Washington teljes mértékben kora szükségleteit, ideáit, előremutató gondolatait és véleményét testesítette meg. Nem gátolta, hanem éppenséggel támogatta a szellemi szabadságot, s azt akarta, amit akarnia kellett, azt tette, amire hivatott volt. Ebből fakad művének egysége és örökkévalósága. Ez a férfi, aki – mivel természetes és a helyes arányok tudója – próbál kevesebbet ütni, mint simogatni, eggyé tette személyes sorsát országáéval, személyes dicsősége az elterjedő civilizáció közkinccse, s hírneve olyan, mint egy, a népet tápláló, kiapadhatatlan szent forrás.

Buonaparténak is megadatott, hogy gazdagítsa a közvagyon. A földkerekség legcivilizáltabb, legokosabb, legbátrabb és legragyogóbb nemzete felett uralkodhatott. Milyen csodálatos helyet foglalhatna el ma az univerzumban, ha hősiességéhez nagyság is társul, ha Buonaparte szellemét Washingtonéval egyesítve dicsőségének örököséül a szabadságot tette volna meg!

Ám ez a mértéket nem ismerő óriás nem volt hajlandó személyes sorsát egybekötni kortársaiéval. Miközben zsenije egy új kort jelzett, a régi világ ambícióit hordozta magával. Nem vette észre, hogy életének csodatettei jócskán meghaladták mindazt, amit az uralkodói korona ér, s hogy ez a középkori dísz már nem illik hozzá. Egyszer kora embere volt, máskor a múlté, s attól függően, hogy éppen hol tartott, hol magával ragadta, hol visszataszította a fejlődés hullámain. Számára az emberek pusztán a hatalomgyakorlás eszközei voltak, és semmilyen kapcsolat nem jött létre a saját és a többiek boldogulása között. Miközben szabadságot ígért mindenkinek, gúzsba kötötte őket, s mikor elszigetelte magát tőlük, elhagyták. Egyiptom királyai a sírhelyükül szolgáló piramisokat nem a termékeny vidékre építtették, hanem a puszta homok közepére, s ezek az óriási síremlékek mint megannyi felkiáltójel emelkednek az örök magányban. Buonaparte is ehhez hasonló emléket emelt hírnevének.

Azokat, akik hozzám hasonlóan látták Európa meghódítóját és Amerika törvényalkotóját, már nem érdekli, mi folyik ma a világban, hiszen néhány, a közönség megríkatására vagy megnevettetetésére szerződött komédiás még arra sem érdemes, hogy megnézzük őket.”

Fordította: SZÁSZ GÉZA